MISTERUL LUI ISRAEL
J. Maritain și Conciliul al II-lea din Vatican

Vittorio POSSENTI
Universitatea din Veneția, Italia

Premisă

După desfășurarea Conciliului al II-lea din Vatican au apărut studii care găsesc influența teologilor, filosofilor, bibliștilor, liturgiștilor asupra pregătirii, lucrărilor și documentelor adunării. Între aceste cercetări nu au lipsit cele care voiau să verifice prezența și influența reflecției lui J. Maritain. Cu peste douăzeci de ani în urmă, tema m-a atras. Am elaborat un studiu despre Maritain și Conciliu, publicat drept capitol al volumului meu *Una filosofia per la transizione. Metafisica, persona e politica in J. Maritain* (Massimo, Milano 1984), în care examinam pe părți coerența dintre scrierile lui Maritain și diferitele poziții ale Conciliului cu privire la teme cum ar fi persoana umană, libertatea religioasă, creștinii laici și chemarea lor la sfințenie, rostul lumii, misiunea temporală a creștinului, pluralismul, lupta împotriva antisemitismului. Maritain însuși percepuse afinitatea dintre pozițiile sale și Conciliul al II-lea din Vatican, deoarece în *Țăranul din Garonna* (1966) mulțumirea adusă Conciliului, care se află la începutul volumului, se referă la teme ce sunt profund prezente în opera sa. Cu privire la antisemitism, condamnarea lui este explicită: „antisemitismul este o aberație anticreștină”[1]. La 8 decembrie 1965, un ierarh catolic, ascultând discursul lui Paul al VI-lea la încheierea Conciliului, a exclamat probabil cu regret: „este victoria lui Maritain!”; în felul acesta, se recunoștea influența lui.

La distanță de mulți ani de la studiul din anul 1984, aș putea adăuga ceva la cadrul trasat atunci, care se referea, în special, la *Gaudium et spes, Dignitatis humanae* și *Apostolicam actuositatem*, însă fără schimbări semnificative. Cât privește adăugirile, două adnotări sunt recomandabile, referitoare la relația dintre Papa Paul al VI-lea și Maritain, și care se înscriu în activitatea conciliară și postconciliară. E vorba de aspecte mai puțin cunoscute sau complet necunoscute în anul 1984.

---

[1] *Il contadino della Garonna*, Morcelliana, Brescia 1969, 11.

1) Paul al VI-lea l-a consultat pe filosoful francez atât în timpul lucrărilor adunării conciliare, cât și după aceea. La 27 decembrie 1964, doi trimiși ai papei, Jean Guitton și Mons. Pasquale Macchi, secretar al lui Paul al VI-lea, l-au întâlnit la Toulouse pe filosof, căruia i-au arătat o serie de chestiuni ce trebuia să fie discutate în ultima fază a Conciliului. Maritain a răspuns trimițându-i lui Paul al VI-lea, în martie 1965, patru memorandumuri despre adevăr, libertate religioasă, apostolatul laicilor, rugăciunea comună și privată, limba poporului și textele sacre. Cele patru scrieri au fost publicate în volumul al XVI-lea din *Oevres complètes*. O lucrare documentară ar fi necesară pentru a găsi eventualele influențe ale memorandumului despre libertatea religioasă asupra declarației *Dignitatis humanae*, supusă atunci la numeroase revizuiri și aprobată, în sfârșit, în toamna anului 1965.

2) Și după Conciliu, Pontiful a privit la Maritain, care în anii aceia purta în inimă și în rugăciune dificultățile Bisericii în criza postconciliară și, în special, preocupările papei. Istoricii mai atenți recunosc că între anii 1967-1968 are loc o cotitură în pontificatul lui Montini, al cărei semn este convocarea (la 22 februarie 1968) anului credinței cu exortația apostolică *Petrum et Paulum Apostolos*, în amintirea martiriului celor doi apostoli la Roma în urmă cu 1900 de ani. La sfârșitul anului credinței, Paul al VI-lea a rostit în Piața Sfântul Petru (30 iunie 1968) o solemnă mărturisire de credință, *Crezul Poporului lui Dumnezeu*, pentru „a atesta neclintita noastră propunere de fidelitate față de Depozitul credinței". Puțini dintre catolicii de atunci au perceput intuiția prezentă în inițiativa papei și semnalul pe care intenționa să-l transmită; atenția atât față de *Crez*, cât și față de Preambul a fost foarte scăzută, textul a fost cel mult considerat „tradițional", dacă nu „înapoiat". Înconjurat de o tăcere impozantă și de tot atâta indiferență, a fost repede uitat, în timp ce era semnul preocupărilor crescânde ale Pontifului cu privire la condițiile credinței în Biserică.

Ideea și pregătirea actului solemn de la 30 iunie 1968 au fost obiectul unei cercetări aprofundate din partea lui Michel Cagin, benedictin de la Solesmes. Studiul a arătat rolul desfășurat de Maritain (și de Journet) în originea și în elaborarea Mărturisirii de credință a lui Paul al VI-lea. Făcând trimitere la studiul lui Cagin pentru o cunoaștere mai amănunțită a evenimentului, aici mă limitez să spun că ideea conform căreia Papa Paul al VI-lea ar fi trebuit să scrie și să dăruiască Bisericii o completă și detaliată mărturisire de credință i-a venit în minte lui Maritain în ianuarie 1967, în timp ce se ruga pentru papa și reflecta asupra crizei în care trăia Biserica din cauza incertitudinilor serioase cu privire la credință provocate de curentele postconciliare. El îi comunicase

această idee cardinalului Journet, iar acesta a transmis-o papei. În ianuarie 1968, Maritain scrie, la cererea prietenului teolog, un proiect de mărturisire de credinţă, care este transmis de acesta lui Paul al VI-lea. Apoi, la începutul lunii iulie 1968, Maritain, ca orice credincios, va afla că la 30 iunie papa a proclamat o mărturisire de credinţă în care filosoful găseşte pe larg proiectul lui[2]. Este vrednic de menţionat că *Crezul poporului lui Dumnezeu* al lui Paul al VI-lea este citat în mod expres în Catehismul Bisericii Catolice (cf. § 192).

Câteva elemente despre fiecare temă a Conciliului şi despre modul în care o vedea Maritain se pot găsi în corespondenţa lui cu Charles Journet. Din această corespondenţă imensă ce se desfăşoară între anii 1920-1973 (anul morţii filosofului) au fost publicate până acum cinci volume care acoperă perioada dintre anii 1920-1964. În volumul al cincilea, care cuprinde anii 1958-1964, interval mai mult sau mai puţin coincident cu anunţarea şi desfăşurarea în mare parte a lucrărilor conciliare, apar doar aluzii rare la Conciliu. Acest lucru poate să provoace uimire. După aceea Journet va fi creat cardinal de către Paul al VI-lea la începutul anului 1965 şi va participa activ la ultima sesiune conciliară. De aceea, este probabil ca referinţele la Conciliu să fie prezente în al şaselea şi ultimul volum care cuprinde anii 1965-1973, ce va fi publicat într-un viitor apropiat.

M-am îndreptat pentru această contribuţie la nodul în orice sens decisiv al lui Israel, văzând în el un nucleu esenţial al Conciliului şi al întregii opere a lui Maritain, al luptei lui lungi împotriva antisemitismului, pentru recunoaşterea rădăcinilor iudaice ale creştinismului, pentru dezvoltarea prieteniei ebraico-creştine, pentru înţelegerea mai bună a capitolelor fundamentale ale apostolului Paul în *Scrisoarea către Romani*. În anul 1992 am dedicat temei un studiu cu titlul „Maritain şi *chestiunea ebraică*"[3]. Poate că se putea înţelege ca o completare a lucrării precedente despre Maritain şi Conciliu, dar era, mai ales, o primă etapă a unui proiect conceput în urmă cu douăzeci de ani şi devenit de

[2] Am preluat câteva rânduri din lucrarea mea: „Prezenţa lui Toma de Aquino în G. B. Montini", *Studium*, nr. 3, 1999, pag. 365-368. Studiul lui Michel Cagin, prezentat la colocviul „Montini, Journet, Maritain: une famille d'esprit", Molsheim, 4-5 iunie 1999, promovat de Institutul Paul al VI-lea, Fondation du cardinal Journet, Cercle d'études Jacques et Raïssa Maritain, este publicat acum în volumul Actelor zilelor de la Molsheim (titlul volumului este cel al colocviului), coordonat de Institutul Paul al VI-lea şi de Editura *Studium*, Brescia 2000, 44-88.

[3] V. Possenti, „Jacques Maritain şi *chestiunea ebraică*", *Aggiornamenti Sociali* 3 (martie 1992) 227-242, publicat cu acelaşi titlu şi în volumul *I cattolici e la lotta all'antisemitismo*, ed. G. Galeazzi, Massimo, Milano 1992, 31-54. Acest volum, pe care l-am găzduit cu bucurie în colecţia „Scienze umane e filosofia", condusă de mine la Editura *Massimo*, a fost prezentat la Roma la 9 decembrie 1992 la libräria Ave, pe Via della Conciliazione.

acum un vis irealizabil, dorință dintr-o epocă îndepărtată: intenția de a aprofunda și a „restitui” concepția despre Israel așa cum s-a format în secolul al XX-lea, în special în lumea ruso-ortodoxă cu Soloviev și Berdjaev, iar în cea catolică cu Maritain, Journet, La Pira, de asemenea, de a explora influențele lui Bloy asupra acestor autori cu lucrarea lui *Le salut par les Juifs*. Reiau acum scrierea din anul 1992, integrând-o și aducând-o la zi.

Relația cu religiile necreștine și, în special, cu ebraismul

Cu Declarația *Nostra aetate* despre religiile necreștine, Conciliul al II-lea din Vatican a marcat o cotitură, îndeosebi în raporturile cu poporul ebraic și cu esența religioasă a ebraismului. Comentatorii scot în evidență această *kehre* fundamentală, care cât privește ebraismul pune capăt la atâtea secole de antisemitism creștin. Declarația expune legătura Bisericii cu neamul lui Abraham, îl prezintă pe Cristos ca reconciliator al evreilor și al neamurilor, scoate în evidență patrimoniul comun evreilor și creștinilor, leagă moartea lui Cristos de păcatele tuturor oamenilor, motiv pentru care este falsă și ilegitimă acuza de deicid adusă evreilor, condamnă orice formă de persecuție împotriva evreilor și de antisemitism, dorește dezvoltarea dialogului ebraic-creștin întemeiat pe stimă și cunoaștere reciprocă.

Cotitura inițiată de Conciliu va avea în Ioan Paul al II-lea un promotor și un continuator cu fapte și gesturi cum ar fi vizita la sinagoga din Roma (13 aprilie 1986), vizita la Ierusalim și la zidul plângerii (26 martie 2000), recunoașterea greșelilor creștinilor în anul marelui jubileu și respectiva cerere de iertare. Despre vizita la sinagogă a scris:

> Dar o experiență cu totul excepțională a fost pentru mine, fără îndoială, *vizita la sinagoga romană*… În timpul acelei vizite memorabile i-am definit pe evrei ca *frații mai mari în credință*. Sunt cuvinte care rezumă în realitate ceea ce a spus Conciliul și ceea ce nu poate să nu fie o convingere profundă a Bisericii[4].

În Bula de convocare a anului sfânt 2000, *Incarnationis mysterium* (29 noiembrie 1998), Pontiful cerea să se înceapă în Biserică purificarea memoriei, recunoașterea greșelii și cererea de iertare într-un cadru care, desigur, includea raporturile cu ebraismul și chestiunea antisemitismului creștin. După aceea,

---

Alte idei despre Maritain și Israel sunt în introducerea mea la J. Maritain, *Il mistero d'Israele*, Massimo, Milano 1992, 5-15, și în introducerea la Idem, *Questioni di Coscienza*, Vita e Pensiero, Milano 1980, 7-35, în special 15-23.

[4] *Varcare la soglia della speranza*, Mondadori, Milano 1994, 111.

în anul 2000, Comisia teologică internațională a publicat documentul *Memorie și reconciliere: Biserica și greșelile din trecut*, în care o secțiune, chiar dacă e scurtă, este dedicată raportului dintre creștini și evrei, „care cere un special examen de conștiință”. Paragraful despre care vorbim citează pe larg *Noi ne amintim: o reflecție despre Shoah* (16 martie 1998), document pregătit de Comisia pentru raporturile religioase cu ebraismul.

Ar fi utilă o cercetare pentru a arăta dacă a fost o „prezență” a lui Maritain în aceste documente și poate și mai înainte în Ioan Paul al II-lea. Textele pertinente ale lui Maritain, adică *Misterul lui Israel* (1965) și *Biserica lui Cristos* (1970, în special capitolul „Soarta nelegiuită rezervată evreilor în creștinătate” care exprimă conținutul deja în titlu), circulă de circa treizeci de ani. Primul volum în care filosoful a adunat propriile scrieri despre Israel (*Le mystère d'Israel*, 1965, nouă ediție lărgită Desclée de Brouwer, Paris 1990. Textul din anul 1965 este inserat în volumul XII din *Oevres complètes*) este, de altfel, compus din douăzeci de secțiuni de mărime diferită, care cuprind perioada dintre anii 1926-1972 și în măsură predominantă aparțin perioadei 1937-1947. Ar fi vorba tocmai de a stabili modalitățile circulației și influenței lor reale.

Pentru a reda sensul meditației lungi a filosofului francez despre ebraism, trebuie spus că ea se desfășoară cu privire la două teme centrale: excavarea asupra *misterului* lui Israel, ascuns în Dumnezeu, mister de alegere și de învăluire, care se poate descifra numai pe planul teologal al istoriei mântuirii; lupta împotriva *antisemitismului* de orice fel, inclusiv cel creștin. Pe de o parte, accentul cade pe mister, pe de altă parte, pe antisemitism. Adoptând termenul „mister” ca titlu pentru culegerea scrierilor sale despre Israel, în locul titlului „Antisemitismul imposibil”, care fusese ales pentru o lucrare din anul 1937 și apoi introdusă în *Misterul lui Israel*, Maritain revelează atitudinea lui fundamentală[5]. Antisemitismul, legat, desigur, și de situația minorităților etnice și culturale în contexte determinate, este în măsură prevalentă o problemă; Israelul, adopția și alegerea lui, este mai ales un mister, ceva care trebuie investigat la nivel teologal. În ansamblu, nu pare posibil a lega angajarea lui Maritain numai de o luptă, fie ea indispensabilă împotriva antisemitismului, cât, mai ales, de o aprofundare a semnificației lui Israel în istoria mântuirii *și* în cea temporală. Așadar suntem în planul religios-teologic, pornind de la cuvântul

[5] Scrierea a fost mai întâi introdusă în volumul colectiv *Les Juifs* (Plon, Paris 1937) și apoi în *Questions de Conscience* (Desclée de Brouwer, Paris 1938).

lui Dumnezeu. Filosoful a spus și a repetat că „problema ebraică este înainte de toate (nu spun exclusiv) un mister de ordin teologic”[6].

Sensul și dezvoltarea meditației lui Maritain

Poate că noi trebuie să înțelegem mai profund semnificația Ierusalimului, a lui Israel și a ebraismului în ceea ce privește fie drumul Bisericii și al împărăției lui Dumnezeu, fie succesiunea istoriei universale. Cu privire la al doilea aspect, câteva cuvinte ale cardinalului Martini mi se par iluminante:

> Aceasta este o intuiție culturală foarte puternică, pe care și astăzi Biserica nu a aprofundat-o suficient și care încă mai apasă ca o ipotecă asupra conștiinței europene: incapacitatea de a înțelege care este semnificația reală a lui Israel în istoria lumii, ce parte necesară este rezervată acestui popor în dezvoltarea omenirii[7].

Ele pot fi legate în mod ideal cu o indicație a lui N. Berdjaev:

> În destinul poporului ebraic eu văd punctul de intersecție, întâlnirea cea mai violentă a destinului ceresc și pământesc. De aceea filosofia destinului pământesc al omului poate fi făcută începând de la filosofia istoriei ebraice și a destinului poporului ebraic. Trebuie căutată aici axa istoriei universale: în timpul întregului decurs al istoriei mondiale se rezolvă tema fundamentată în destinul poporului ebraic[8].

Tratând problema ebraică, trebuie să depășim pretinsa suficiență a metodei iluministe de a studia istoria și să intrăm în cadrul unei gândiri religioase și al unei teologii a istoriei, pentru că aceasta începe și se termină în Dumnezeu. Nu pare posibil să percepem în toată latitudinea ei problema lui Israel situându-ne numai pe planul „natural” al evenimentelor sociale, culturale și politice.

---

[6] *Le mystère d'Israël*, DDB, Paris 1990, 121. La această carte vom face referință, cu excepția indicațiilor contrare. După aceea, cu o lucrare introductivă de P. Vidal-Naquet, a fost publicat volumul J. MARITAIN, *L'impossible antisémitisme*, DDB, Paris 1994, care a inclus numai textul cu același titlu din anul 1937. Despre chestiunea antisemitismului a se vedea și Y. Chevalier, „Jacques Maritain și antisemitismul”, în V. AUCANTE – R. PAPINI, ed., *Jacques Maritain: la politica della saggezza*, Rubbettino, Soveria Mannelli 2005, 157-179.

[7] „S-a împotrivit oricărei ideologii. O reflecție despre cultura sfântului Ignațiu”, *Segnosette* 22 (4 iunie 1991) 15. Același autor, într-un alt articol, afirmă: „Trebuie… să fim mai conștienți de raportul care leagă Biserica și Israelul și de locul ce i-a fost dat Israelului în planul divin de mântuire: e vorba de o misiune teologică de primă importanță”, „Biserica se întreabă cu privire la evanghelia libertății ce trebuie oferită Europei”, *Segnosette* 45 (3 decembrie 1991) 17. Frazele cardinalului Martini prezintă clar cele două misiuni deschise în fața reflecției creștine despre Israel: semnificația lui în *istoria lumii* și cea în *istoria mântuirii*. Reflecția lui Maritain a contribuit la deschiderea unor piste noi cu privire la ambele aspecte.

[8] *Il senso della storia*, Jaca Book, Milano 1971, 74.

Reflecția lui Maritain despre ebraism se desfășoară de-a lungul întregului arc al vieții lui, cu idei care încep în anul 1905, așadar înainte de botezul primit la vârsta de 24 de ani în 1906[9], care ating apogeul în perioada antisemitismului descoperit și sângeros (1937-1945) și care durează până la ultima operă publicată de Maritain în viață, în anul 1970: *Biserica lui Cristos*, amintită mai sus[10]. Se poate face în mod fundamentat ipoteza că el a descoperit chestiunea ebraică atunci când a cunoscut-o și apoi s-a căsătorit cu Raïssa Oumançoff, o evreică adusă din Rusia la Paris, pe când era mică, de părinții ei pentru a scăpa de *pogroms* de acolo; când a citit în anul 1905 lucrarea *Le salut par les Juifs*, opera lui L. Bloy, care i-a deschis lui Maritain ca într-o revelație învățătura sfântului Paul despre Israel, transmisă în *Scrisoarea către Romani*. Doctrina apostolului, asupra căreia există interpretări diferite care-i angajează pe exegeți, a rămas până la sfârșit lumina fundamentală în jurul căreia s-a țesut meditația filosofului francez despre Israel[11]. Aceasta poate fi rezumată în patru puncte principale:

[9] Într-o notiță din perioada ianuarie-martie 1906 se citește: „Marele obstacol pentru creștinism sunt creștinii. Iată spinul care mă străpunge. Creștinii i-au părăsit pe săraci – și pe săracii dintre națiuni: pe evrei – și sărăcia sufletului: Rațiunea autentică. Ei îmi provoacă oroare… Într-o asemenea situație, este necesar să ne dublăm în supunere interioară, în așteptare, în iubire față de Biserică", *Carnet de Notes*, DDB, Bruges 1965, 40. Nu trebuie uitat nici că, încă mai înainte de a o întâlni pe viitoarea soție, Maritain a fost un arzător „dreyfusard".

[10] Aceste pagini, ca și o scrisoare din anul 1972 adresată lui André Neher, au fost incluse în ediția nouă, citată deja, a operei *Le mystère d'Israël*, care cuprinde astfel, cu excepția câtorva scrieri mai mici, ansamblul pozițiilor lui Maritain cu privire la Israel. De altfel, după publicarea lor, nr. 23 a *Cahiers Jacques Maritain* (octombrie 1991) a oferit materiale noi, de exemplu, un raport al lui Maritain despre sionism adresat în anul 1925 lui Pius al XI-lea, o notă despre antisemitism pentru Mons. Montini (1946), dezbaterea dintre filosof și Charles Journet cu privire la statul Israel și cu privire la semnificația dăruirii țării Canaanului din partea lui Dumnezeu triburilor lui Israel, la care vom face referință mai târziu.

[11] Cu privire la caracterul decisiv pe care l-a avut lectura operei *Le salut par les Juifs* (retipărită pe cheltuiala proprie de soții Maritain în anul 1906), este bine s-o ascultăm pe Raïssa Maritain: „Am citit această carte la țară în luna august 1905. Ea ni l-a descoperit pe sfântul Paul și acele extraordinare capitole 9, 10 și 11 din *Scrisoarea către Romani*, de unde Léon Bloy a luat titlul și în care se află exegeza cărții *Le salut par les Juifs*... Léon Bloy era convins, și pe bună dreptate, că lucrarea lui era *în afară de inspirația supranaturală… mărturia creștină cea mai energică și cea mai urgentă în favoarea neamului întâi născut, după capitolul 9 din sfântul Paul către romani*". El o interpreta ca un glas creștin în apărarea Israelului, care afirmă că nu există prescripții pentru promisiunile divine. Pe de altă parte, Raïssa spunea că el „a simțit îndelung oroarea Evului Mediu față de poporul evreu", exprimând-o „în termeni uneori inadmisibili", care contaminează cu hiperbole și erori *Le salut par les Juifs* (*I grandi amici*, Vita e Pensiero, Milano 1956, 105 ș.u., 108 ș.u.).

1. clarificarea esenței *spirituale* a antisemitismului ca un fenomen în ultimă instanță cristofobic (în această privință, Maritain se leagă de intuiția pătrunzătoare a scriitorului ebraic Maurice Samuel, despre care vom vorbi mai târziu), care trimite la o profundă solidaritate spirituală între Israel și creștinism.

Ura împotriva evreilor și ura împotriva creştinilor provin din unul și acelaşi fond, din unul și același refuz din partea lumii care nu vrea să fie rănită nici de rănile lui Adam, nici de rănile lui Mesia, nici de poporul lui Israel în mişcarea lui în timp, nici de Crucea lui Isus pentru viața veșnică (pag. 84 și urm.);

2. Semnificația religioasă a destinului poporului ebraic, datorită căreia Israelul rămâne popor al lui Dumnezeu și într-un anumit fel un „trup mistic", în pofida refuzării lui Mesia. Pentru a argumenta această ultimă afirmație, Maritain spunea că pentru a ne forma vreo idee despre misterul lui Israel este necesar să recurgem la un fel de analogie răsturnată cu Biserica, prin care „trupul mistic al lui Israel este o Biserică căzută… Este o Biserică infidelă și repudiată… repudiată ca Biserică, nu ca popor. Și mereu așteptată de Mire care nu a încetat s-o iubească" (pag. 40). De aceea există o analogie între Biserică și Sinagogă, în lumina învățăturii sfântului Paul despre reintegrarea finală a Israelului, când cele două popoare ale lui Dumnezeu, cel al lui Israel și cel al Bisericii, vor forma, în sfârșit, un singur popor. Între timp, Sinagoga este o Biserică bandajată și dărâmată, dar mereu depozitară a promisiunii lui Dumnezeu și a alianței:

Dumnezeu are mereu în fața ochilor ceea ce este la originea așteptării lor (a evreilor) îndărătnice a lui Mesia deja venit: iubirea lui trădată și insultată de casa lui Israel, când el l-a trimis pe Fiul său și Ierusalimul nu a cunoscut timpul vizitei lui. Cine ar îndrăzni să spună că în el iubirea a cedat locul setei de răzbunare și de

---

Însă esențialul a fost transmis și *Scrisoarea către Romani* va rămâne mereu pentru Maritain punctul cardinal pentru orice meditație a lui despre Israel, deși el s-a distanțat apoi de unele poziții ale lui Bloy. Scriind în anul 1918 unui prieten (P. Franck din seminarul francez din Roma), el le condensează astfel: „Astăzi, deși mențin tot atâta afecțiune și recunoștință față de Léon Bloy, nu aș mai relua tipărirea acestei cărți, a cărei obscuritate, care mi se părea într-o vreme plină de profunzime, mi-a devenit, atunci când am cunoscut ceea ce este într-adevăr misterul credinței, profund de antipatică și din care eu resping în mod formal unele idei referitoare îndeosebi la o viitoare venire a Duhului Sfânt și la o viitoare împlinire a Revelației, concepte, pe de altă parte, excesiv de vagi și fără formă, cu privire la care însuși Bloy nu a voit niciodată și nu ar fi știut niciodată să se explice. Este totuși prea clar că nu a avut niciodată ideea absurdă a unui *eșec real al Răscumpărării*, ci numai a unui *eșec aparent*" (citat în *Jacques Maritain et ses contemporaines*, DDB, Paris 1991, 31 ș.u.).

respingere? Ar fi o blasfemie. *Dumnezeu nu și-a abandonat poporul* (*Rom* 11,1-2); *ei sunt iubiți datorită părinților* (*Rom* 11,28)"[12].

3. semnificația lui Israel pentru lume, adică sensul vocației lui temporale în istorie, în care Israel apare ca un fel de „trup mistic temporal" răspândit printre națiuni, care stimulează și activează viața lor:

> Pătimirea lui Israel nu este, ca aceea a Bisericii, o pătimire co-răscumpărătoare care completează ceea ce lipsește durerilor Mântuitorului. Este o pătimire îndurată pentru stimularea și emanciparea vieții temporale a lumii (pag. 43).

4. semnificația pentru istoria lumii a două evenimente de mare importanță și aproape contemporane: întoarcerea unei părți a evreilor în țara Canaanului (cu întemeierea ulterioară a statului Israel, 1948), acea țară promisă într-o vreme lui Abraham și urmașilor săi de Dumnezeu; celebrarea Conciliului al II-lea din Vatican, 1962-1965. Deși sunt plasate pe planuri diferite, ele marchează pentru autor un fel de reorientare a istoriei lumii (cf. pag. 291).

Antisemitismul

„Este greu să nu fim uimiți de josnicia extraordinară a marilor teme generale ale propagandei antisemite" (pag. 30). Această declarație este un fundal pentru prezentarea celor trei forme principale de antisemitism (și, în special, pentru ultimele două): antisemitismul religios, în variantele sale creștine, musulmane și, într-un anumit fel, chiar ebraice, putându-se configura și un antisemitism ebraic (destul de des pe bază atee); cel economico-sociologic, dezvoltat în diferite părți ale Europei și legat de posesia unor capitaluri însemnate din partea evreilor și de ocuparea multor posturi înalte; cel rasist. Mai ales prima și a treia formă sunt luate în considerare și combătute de Maritain.

Cât privește antisemitismul creștin, el este definit ca o insultă adusă Fiului lui Dumnezeu (evreu după trup) și ca o alterare patologică a conștiinței creștine (cf. pag. 60), căruia i-a pus capăt în linie de drept Conciliul al II-lea din Vatican cu Declarația *Nostra Aetate*. Aceasta spune esențialul și corespunde dorințelor exprimate de atâtea ori de Maritain: a face cunoscută învățătura sfântului Paul despre Israel, în general în mod scandalos ignorată; a revizui și

[12] Pag. 289. Scrie cu privire la Declarația *Nostra Aetate*: „Așa cum atestă Sfânta Scriptură, Ierusalimul nu a cunoscut timpul când a fost vizitat; evreii, în mare parte, nu au acceptat Evanghelia și, mai mult, nu puțini s-au opus răspândirii sale. Totuși, conform Apostolului, evreii, în harul părinților, îi rămân încă foarte dragi lui Dumnezeu, ale cărui daruri și a cărui vocație sunt fără părere de rău" (nr. 4).

a perfecționa vocabularul „Neamurilor" despre Israel; a nu-i prezenta pe evrei ca respinși de Dumnezeu sau ca blestemați; a scoate în evidență patrimoniul spiritual comun creștinilor și evreilor; a refuza manifestările de antisemitism din orice parte ar proveni ele; a elimina ca nejustificată și falsă din punct de vedere teologic zicala „rasă sau popor deicid". La întrebarea cine l-a omorât pe Cristos, trebuie răspuns că fiecare om cu păcatul său îl răstignește: tradiția creștină i-a aplicat mereu lui Cristos versetele profetice din Isaia despre slujitorul suferind al lui Jahve, miel nevinovat dus la înjunghiere pentru a ispăși păcatele multora. În *Crez* sau simbolul de la Niceea ca expresie fundamentală și originară a credinței creștine, moartea lui Isus, *qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de caelis… sub Pontio Pilato passus*, nu este în nici un fel atribuită iudeilor. *Nostra Aetate* explică: „Cu toate că autoritățile iudeilor și adepții lor l-au dus pe Cristos la moarte, totuși cele săvârșite în timpul Pătimirii lui nu pot fi imputate nici tuturor evreilor care trăiau pe atunci, fără deosebire, nici evreilor de astăzi"[13].

Antisemitismul creștin nu se epuizează în lovirea adversarului; el poluează și corupe sufletul credinciosului.

---

[13] *Nostra Aetate*, nr. 4. Afirmațiile relevante din Declarație nu sunt puține; poate că ea ar fi putut să recunoască mai deschis, în afară de oroarea holocaustului nazist, lunga serie de păcate și omisiuni ale antisemitismului specific creștin și să exprime o umilă cerere de iertare. Antisemitismul este, desigur, deplâns, însă fără o referință explicită la păcatele creștinilor.

Nici nu este o simplă curiozitate de notat faptul că incisivele cuvinte ale lui Pius al XI-lea: „Prin Cristos și în Cristos, noi suntem descendența spirituală a lui Abraham. Antisemitismul este inadmisibil. În mod spiritual, noi suntem cu toții semiți", rostite la 6 septembrie 1938 și prezentate de diferite reviste catolice, nu au fost prezentate de „L'Osservatore Romano" și de „Civiltà Cattolica" (cf. G. Martina, *La Chiesa nell'età dell'assolutismo, del liberalismo, del totalitarismo*, Morcelliana, Brescia 1970, 280, nota 19). În acest sens, se poate adăuga că Maritain a dorit să se considere evreu nu numai din punct de vedere spiritual, ci și etnic. Așa i-a scris în anul 1967 unui evreu creștin: „Eu sunt dintre ai voștri, da – *evreu din iubire* (nu spun numai *din punct de vedere spiritual* semit, așa cum este orice creștin, ci *din punct de vedere etnic* evreu, legat în carnea mea și în sensibilitatea mea de triburile lui Israel și de destinul lor aici, pe pământ)" (*Cahiers Jacques Maritain*, nr. 23, pag. 41 ș.u.). Și aproape cu treizeci de ani înainte (decembrie 1938), la întrebarea revistei *The Commonweal* dacă Maritain era evreu (pentru a o înțelege, trebuie spus că guvernul franchist îl acuzase că este un evreu convertit), filosoful răspunde: „Vai de mine! Nu, nu sunt evreu. Dar îmi pare rău, pentru că este un mare privilegiu să fii din rasa lui Isus Cristos și a Sfintei Fecioare" (*Oeuvres complètes*, VII, 1086).

B. Lewis afirmă: „Astăzi există câteva semne că virusul antisemit care a infectat creștinătatea aproape încă de la început poate să fie până la urmă pe calea vindecării; printr-un paradox trist, însăși profunda ură religioasă a asaltat acum trupul până acum rezistent al Islamului. Se poate că momentul alegerii a trecut și că virusul a intrat deja în sângele Islamului pentru a-l învenina pentru generațiile din trecut", *Semiti e antisemiti*, Il Mulino, Bologna 1990, 292.

Dar există ceva ce furia antisemită rănește și corupe în mod iremediabil, și este conștiința creștină. Disperarea celor care au fost omorâți pentru că nedreptatea triumfa este imaginea a ceva mai teribil: corupția sufletului uman și abisul de pervertire în care riscă să arunce rasa umană… Nu numai ca să înceteze fărădelegea care apasă asupra celor nevinovați, ci și pentru mântuirea sa și pentru vindecarea lumii, conștiința creștină trebuie să se elibereze de lepra rasistă și antisemită (pag. 226 ș.u., scrisoare adresată Conferinței de la Seelisberg, 1947).

În substanță, antisemitismul creștin este o pervertire a creștinismului, posibilă numai dacă ochii credinței se întunecă și Israelul este considerat, nu un mister ce trebuie contemplat în atitudine de ascultare și de deschidere față de Cuvântul lui Dumnezeu, ci o rasă dușmană și blestemată de Dumnezeu. Antisemitismul este o falsă fugă înainte, care nu rezolvă nimic și care „îi abate pe oameni de la motivele reale ale relelor lor" (pag. 72).

Dincolo de o clasificare sociologică a diferitelor sale forme, adevărata problemă se află în întrebarea dacă antisemitismul, în ultimă instanță, nu se reduce la o rădăcină comună, care să justifice ura dezlănțuită față de poporul israelit, ură ce arde implacabil în baza multor pretexte. Pentru Maritain, răspunsul nu este îndoielnic: „Dacă lumea îi urăște pe evrei, este pentru că simte că ei vor fi mereu *în mod supranatural* străini; este pentru că ea detestă pasiunea lor pentru absolut și stimulentul insuportabil pe care aceasta i-l dă" (pag. 84). La baza cea mai ascunsă a antisemitismului se cuibăresc, probabil, o frică și o ură teologice, despre care filosoful francez consideră că găsește o confirmare într-o gândire a unui scriitor ebraic, Maurice Samuel [*The Great Hatred*, Knopf, New York 1940]:

Nu vom înțelege niciodată greutatea imensă și nebună a antisemitismului decât cu condiția să-i transpunem termenii. De Cristos le este frică naziștilor și fasciștilor; ei cred în atotputernicia lui; pe *El* sunt nebunește hotărâți să-l elimine. Dar înseși cuvintele *Cristos* și *creștinism* sunt prea grele și obișnuința de a le respecta este prea adânc înrădăcinată de secole. Așadar este necesar pentru ei să-și îndrepte atacul asupra celor care sunt responsabili de nașterea și de răspândirea creștinismului. Trebuie să scuipe asupra evreilor deoarece l-au omorât pe Cristos (*as Christ-killers*), pentru că sunt obsedați de dorința de a scuipa asupra evreilor deoarece l-au dat lumii pe Cristos (*as Christ-givers*) (pag. 23).

Cea din urmă rădăcină spirituală a diferitelor forme de antisemitism este resentimentul împotriva evangheliei, exprimat în formă cristofobică[14], adesea

[14] „Ura naziștilor față de evrei se maschează sub o infinitate de pretexte, dar în adevărata sa natură este o ură supranaturală, o ură satanică ce-i detestă pe evrei pentru că ei sunt poporul

din cauza intuiției întunecate a unei solidarități secrete între ebraism și creștinism. În pagini importante din *Genealogia moralei*, Nietzsche îi vede în evrei, popor sacerdotal prin excelență, pe cei care au inițiat și au dus la capăt cu succes revolta sclavilor în morală, reușind să răstoarne ecuația aristocratică pentru care bun este numai cel tare, cel puternic, cel frumos, cel crud, și s-o înlocuiască cu alta pentru care numai cei săraci, cei neputincioși, cei din urmă, cei mizerabili, cei suferinzi, cei ce duc lipsă sunt pioși și buni. Creştinismul nu a făcut altceva decât să adune moştenirea transevaluării iudaice („Știm *cine* a adunat moştenirea acestei transevaluări iudaice").

Or, pentru Nietzsche, din trunchiul urii iudaice îndreptate în mod implacabil împotriva valorilor aristocratice ale forței și puterii și deosebit de intensă pentru că este inegalabilă în crearea de idealuri și în transmutarea de valori, a răsărit o iubire nouă, cea creştină, nu ca negare a ei, ci ca împlinire a ei: Isus din Nazaret este momeala cea mai periculoasă lansată lumii de către evrei, pentru că prin intermediul acestei momeli au cucerit lumea și au completat transevaluarea tuturor valorilor și victoria sclavilor în morală.

> Nu a ajuns Israelul, tocmai pe calea lăturalnică a acestui *răscumpărător*, a acestui aparent opozant și dezbinător al Israelului, la ținta extremă a avidității sale sublime de răzbunare? Nu face parte din oculta magie neagră a unei politici cu adevărat *mari* a răzbunării… faptul că Israelul însuși a trebuit să nege și să-l răstignească pe cruce în fața întregii lumi, ca pe un fel de dușman de moarte, adevăratul instrument al răzbunării sale, pentru ca *toată lumea*, adică toți dușmanii lui Israel, să poată să îmbuce fără ezitare această momeală? Și, pe de altă parte, pornind de la orice rafinament al spiritului, s-ar putea imagina o altă momeală *mai periculoasă*? Ceva care să poată egala prin forță atrăgătoare, îmbătătoare, amețitoare, corupătoare, acel simbol al *sfintei cruci*, acel paradox înspăimântător al unui *Dumnezeu pe cruce*, acel mister de o cruzime inconceptibilă, ultimă, extremă și autorăstignirea lui Dumnezeu pentru mântuirea oamenilor?... Este mai mult ca sigur că *sub hoc signo* Israelul a făcut mereu să triumfe până astăzi asupra tuturor celorlalte idealuri, asupra tuturor idealurilor *mai nobile*, răzbunarea sa și transevaluarea tuturor valorilor[15].

Dacă, în lectura lui Nietzsche, Isus este un instrument al Israelului, un instrument pe deplin și complet ebraic pentru a duce la capăt cea mai mare dintre revoluții, transevaluarea tuturor valorilor, ce altceva vor să spună toate acestea, dacă nu faptul că el este apogeul lui Israel? Puțini au întrevăzut (deși

lui Dumnezeu și l-au dăruit lumii pe Cristos: este travestirea psihopatologică a unei cristofobii" (pag. 194).

[15] *Genealogia della morale*, Adelphi, Milano 1988, 24; citatul precedent este la pag. 23.

pe baza unei filosofii și a unei morale aberante) ca acest filosof ateu, anticreștin și anti-iudaic, solidaritatea dintre ebraism și creștinism.

Sunt singulare și câteva texte ale tânărului Hegel, care aparțin, în special, operei *Spiritul creștinismului și destinul său*. Cine reflectează asupra judecăților sale disprețuitoare față de poporul ebraic și față de credința lui poate să găsească mai mult decât un simplu antisemitism, deși virulent și deschis. Probabil se poate citi în ele și un atac indirect împotriva creștinismului, pe care îi este teamă să-l lovească frontal, și respingerea oricărei forme de transcendență, aproape o frică față de ea, și de teonomie etică.

Vocația lui Israel și învățătura apostolului Paul

Israelul rămâne un mister de alegere a cărui semnificație nu poate decât să fie rezolvată pe planul divin și, de aceea, meditat la lumina Scripturii. Și pe această verticală este înțeles Israelul de către Maritain ca o Biserică infidelă, repudiată ca Biserică, nu ca popor; și întotdeauna așteptată și iubită de Dumnezeu-Mirele, mereu destinatară a promisiunilor sale fără părere de rău. „Prin toate vicisitudinile propriului exil și ale istoriei lumii, Israelul rămâne mereu poporul lui Dumnezeu, lovit, dar întotdeauna iubit din cauza părinților săi", deși el nu mai are o misiune mesianică și mântuitoare față de omenire[16]. De la Paul aflăm prerogativele poporului ebraic, căruia i-au fost destăinuite oracolele lui Dumnezeu: poartă numele de Israel, preaiubit de Dumnezeu; este fiu adoptiv al lui Dumnezeu; lui i-a fost manifestată gloria, *shechina*; lui îi aparțin alianțele reînnoite de mai multe ori de Dumnezeu cu poporul său; lui îi aparțin *Thora*, cultul, promisiunile mesianice, patriarhii. În sfârșit, lui îi aparține Cristos născut din neamul lui Abraham și din sângele lui David după trup.

Și dacă Israelul nu l-a recunoscut pe Mesia venit la împlinirea timpurilor, și deci el este pentru Paul fără scuză, fiindcă nu a recunoscut dreptatea lui Dumnezeu, acesta nu l-a respins pe poporul său, ci căderea lui a devenit mântuirea națiunilor, a neamurilor:

> Așadar, mă întreb: oare Dumnezeu și-a abandonat poporul? Nicidecum!... Oare s-au poticnit ca să cadă definitiv? Nicidecum! Ci, prin căderea lor, a venit mântuirea pentru păgâni ca să-i facă pe ei geloși. Dacă însă căderea lor este bogăție

[16] Pag. 153. De asemenea: „În ochii unui creștin care-și amintește că promisiunile lui Dumnezeu sunt fără părere de rău, Israel continuă misiunea lui sacră, dar în noaptea lumii, pe care a preferat-o în locul nopții lui Dumnezeu. Cu ochii bandajați, Sinagoga rămâne în universul planurilor lui Dumnezeu" (pag. 32).

pentru lume și eșecul lor bogăție pentru păgâni, cu cât mai mult nu va fi plinătatea lor! (*Rom* 11,1.11-12).

Cu refuzul ebraic, neamurile au fost altoite pe măslinul bun al Israelului, dar tocmai ei, care constituiau măslinul sălbatic, nu pot să se laude cu asta, limfa provenind din vechea rădăcină ebraică, și nu de la ei:

Și dacă unele dintre ramuri au fost tăiate, iar tu, care erai măslin sălbatic, ai fost altoit în locul lor și ai devenit părtaș al rădăcinii și al sevei măslinului, nu te mândri față de ramuri. Iar dacă te mândrești, nu tu ții rădăcina, ci rădăcina te ține… Dar și ei, dacă nu rămân în necredință, vor fi altoiți (*Rom* 11,17 ș.u.).

Apostolul continuă cu un cuvânt care dezvăluie un sens terminal, pentru a evita ca cei convertiți de la păgânism să trateze viața religioasă și istoria mântuirii după o înțelepciune umană:

Căci, fraților, nu vreau ca voi să rămâneți în ignoranță cu privire la misterul acesta, ca să nu vă credeți înțelepți. Împietrirea unei părți din Israel durează până când vor intra toate națiunile păgâne. Și, în acest fel, tot Israelul va fi mântuit…[17]

Reintegrarea lui Israel va constitui gloria și strălucirea lumii și a Bisericii și semnul caracteristic al unei a treia perioade a istoriei, căreia Maritain îi dă un sens diferit de cel atribuit ei de Gioacchino da Fiore[18]. În ea, reintegrarea lui Israel și înflorirea umanismului integral și teocentric al Întrupării se vor susține reciproc.

Toate acestea confirmă că Israelul este un mister „de același ordin ca misterul lumii și ca misterul Bisericii. În inima Răscumpărării, ca acestea" (pag. 24). Un mister în care continuă să se realizeze și după nerecunoașterea lui Mesia,

[17] *Rom* 11, 25-26. În acest sens, *La Bible de Jérusalem* afirmă că Paul are în vedere mereu două colectivități: lumea iudaică și lumea păgână. *Nostra Aetate* învață: „Împreună cu profeții și cu însuși Apostolul [Paul], Biserica așteaptă ziua pe care numai Dumnezeu o cunoaște, în care toate popoarele îl vor aclama pe Domnul cu un singur glas și *îl vor sluji sprijinindu-se umăr de umăr* (*Sof* 3,9)".

[18] Comentând alergarea celor doi apostoli Petru și Ioan la mormântul Domnului, Toma de Aquino scrie: „Cele două popoare, poporul evreu și cel al neamurilor, sunt simbolizate, la mormântul lui Cristos, de cei doi apostoli. Ei aleargă la Cristos simultan prin intermediul perioadelor: neamurile prin legea lor naturală, evreii în virtutea legii lor scrise. Neamurile, asemenea lui Petru, care ajunge al doilea la mormânt, ajung mai târziu la cunoașterea lui Isus Cristos, dar, asemenea lui Petru, intră primele. Poporul evreu, primul care cunoaște misterul Răscumpărării, va fi ultimul convertit la credința lui Cristos… *Atunci*, spune Evanghelia, *a intrat Ioan*; Israel nu trebuie să rămână veșnic la intrarea mormântului. După ce Petru va fi intrat acolo, va pătrunde acolo el însuși, pentru că la sfârșit evreii, și ei, vor fi adunați în credință", *In Joan.*, XVIII, lect. I.

dar în *formă diferită*, misiunea lui Israel și a „trupului său mistic". Conform lui Maritain, „comuniunea acestui trup mistic nu este comuniunea sfinților, este comuniunea Speranței pământești. Israelul speră cu pasiune, așteaptă, vrea venirea lui Dumnezeu în lume, împărăția lui Dumnezeu *aici, pe pământ*" (pag. 40). Prin urmare, el desfășoară un rol dublu față de istoria lumii și a mântuirii lumii: este un martor care păstrează depozitul Scripturilor și, în același timp, ascultă de o vocație unică: „În timp ce Biserica este delegată pentru opera răscumpărării supranaturale și supratemporale a lumii, Israelul este delegat, în ordinea istoriei temporale și a finalităților sale proprii, pentru opera de *activare pământească* a lumii… el stimulează mișcarea istoriei" (pag. 43).

Speranța indestructibilă a lui Israel are putere de ferment și de animare ce se exteriorizează în planuri intramundane asupra cărora filosoful francez se oprește în special în prima fază a reflecției sale despre Israel. Ulterior acest aspect va dispărea, pentru că se concentrează pe misiunea celor două popoare ale lui Dumnezeu, cel din Vechiul Legământ și cel al lui Cristos, până când ele și crucile lor, crucea supraviețuirii purtată de poporul ebraic și crucea răscumpărării purtată de Biserică, se vor recunoaște și vor forma *o singură cruce*, pentru a oferi oamenilor mântuirea (pag. 292). Însă această întâlnire este îndepărtată: „*Crucea supraviețuirii* purtată de poporul ebraic și *crucea răscumpărării* purtată de Biserică sunt încă foarte departe de a fi gata să se reunească" (*ivi*). Mai târziu, „când va veni catastrofa istorică din care va apărea pentru un anumit timp un univers uman reînnoit, ziua aceea va fi ca un preludiu la învierea morților", când cele două cruci se vor recunoaște, „dialectica istoriei va reconcilia atunci toate opozițiile sale și va îmboboci în unitatea pe care Tatăl care este în ceruri o are în vedere din toată veșnicia", probabil, nu fără ca înainte de sfârșitul timpurilor pământul să rodească un moment ce va putea cunoaște pacea ca dar al Mielului. Pare recognoscibilă în această dorință o referință la poziția *mileniului de pace* al chiliasmului, conform unei interpretări a textului celebru din *Apocalips* 20.

Probabil vor fi suficiente acestea pentru a percepe că pagina lui Maritain refuză o interpretare pur secularizată a Israelului și a antisemitismului. „Nimic nu este mai absurd decât a încerca să potolească antisemitismul renunțând la privilegiul de a fi *poporul ales*… Oricum, noțiunea de *popor ales* este acceptabilă numai dintr-un punct de vedere religios și supranatural: iată nenorocirea pentru evreul nereligios"[19]. Nu se poate explica antisemitismul în

[19] *Il mistero di Israele*, Morcelliana, Brescia 1964, 120. Capitolul din care scoatem acest citat („Antisemitismul ca problemă pentru evrei") nu figurează în ediția franceză din anul 1990.

termeni exclusiv sociologici și economici, deși în lucrarea din anul 1938, „Evreii printre națiuni", Maritain nu-i exclude în examinarea circumstanțiată a condiției evreilor din Rusia, Germania, Polonia, România etc.

Dacă ținem cont de sensul ascuns al Israelului pentru istoria mântuirii și pentru istoria lumii după cum a fost schematizat mai sus, atunci la întrebarea cum se poate soluționa „problema ebraică" trebuie răspuns în mod nuanțat. Dacă prin această expresie înțelegem că poporul ebraic trebuie să aibă un teritoriu și un stat, soluția este posibilă și chiar este deja începută; dacă înțelegem sfârșitul antisemitismului, se poate întâmpla ca acest eveniment să se realizeze, deși pot apărea îndoieli din cauza naturii polimorfe a fenomenului antisemit. Dacă avem în vedere elucidarea religioasă a misterului lui Israel, cuvintele lui Paul vor fi lumină. În sfârșit, dacă se înțelege ceva analog cu elucidarea enigmei istoriei universale și a semnificației sale, enigmă care poate fi rezolvată numai în mod religios și în Dumnezeu, atunci asta se poate întâmpla numai în cadrul istoriei mântuirii. Conform lui Berdjaev,

> o soluție definitivă a chestiunii ebraice este posibilă numai pe planul escatologic; și va fi și soluția destinului istoriei universale în ultimul act al luptei lui Cristos împotriva lui Antihrist. Dacă ebraismul nu va ajunge la o autodefinire religioasă a sa, nu va fi posibilă rezolvarea misiunii istoriei universale[20].

Prin aluzia la planul escatologic trebuie să se înțeleagă că problema ebraică se va soluționa numai în momentul în care istoria pământească va ajunge la împlinire? Mai degrabă, putem gândi escatologia ca început al timpurilor din urmă ale istoriei mântuirii, în prelungirea reintegrării despre care vorbește Paul, și care ar putea să nu aibă o durată scurtă (conform *La Bible de Jérusalem*,

[20] *Il senso della storia*, 88. Conform lui N. Berdjaev, poporul ebraic a introdus în viața pământească principiul „istoricului", astfel încât este imposibil de ajuns la o explicație materialistă a istoriei iudaice: ea se opune fără jumătăți de măsură materialismului istoric. Filosoful rus a perceput, de altfel, puternice referințe între mesianismul socialist și mesianismul iudaic: „mesianismul socialist are rădăcini iudaice și în lumea creștină înseamnă așteptarea lui Cristos cel fals, așteptarea Anticristului" (pag. 89); a înțeles că antisemitismul nu pricepe toată importanța religioasă a chestiunii ebraice (cf. pag. 90) și a înțeles solidaritatea indisolubilă dintre destinul poporului ebraic și destinele istoriei creștine și viceversa (acesta este punctul de sosire cel mai însemnat, pentru că în trecut creștinii au încercat să elimine ca străină și irelevantă pentru istoria creștină problema ebraismului). Oricum, rămâne singulară și greu de explicat lipsa de referință explicită a lui Berdjaev la învățătura lui Paul din *Scrisoarea către Romani*, din moment ce el intenționează să elaboreze o filosofie religioasă a istoriei, în care problema religioasă a poporului ebraic este centrală: „Poporul ebraic l-a respins pe Răstignit și a ajuns să fie el însuși răstignit în destinul său" (pag. 86).

Paul nu afirmă că convertirea lui Israel trebuie să preceadă imediat învierea generală).

Soarta nedreaptă rezervată evreilor în creștinătate

Ultima intervenție relevantă a lui Maritain cu privire la Israel se încadrează în anul 1970, cu trei ani înainte de moarte, prin publicarea lucrării *Biserica lui Cristos. Persoana Bisericii și personalul său*, în care – într-o amplă reconstrucție istorică ce cuprinde cruciadele, războiul sfânt, condamnarea lui Galileo, Inchiziția, arderea pe rug de la Rouen și procesul intentat împotriva Ioanei d'Arc – un capitol este dedicat „sorții nedrepte rezervate evreilor în creștinătate".

Autorul, în afară de faptul că reafirmă respingerea acuzei de deicid aduse împotriva evreilor și de a motiva din nou pe baza lui Paul că ei nu au fost respinși de Dumnezeu, ci „puși deoparte" în lucrarea de răscumpărare, fără ca asta să însemne revocarea alegerii și a vocației lui Israel, propune o lectură a apariției și a creșterii antisemitismului creștin, a regimului ghetoului, a discriminărilor, a acuzelor, a persecuțiilor împotriva evreilor. Ar fi impropriu de rezumat aici, în grabă, o analiză care, pornind de la antichitatea creștină, trecând prin începutul și sfârșitul Evului Mediu, urcă până la timpurile recente și ajunge la Conciliul al II-lea din Vatican. Sensul acestor pagini se poate deduce la început din titlul lor.

Conciliul înaintează în direcția dorită de Maritain, aceea de a pune capăt pentru totdeauna antisemitismului creștin, și filosoful recunoaște asta cu recunoștință în diferite scrieri, printre care *Țăranul din Garonna*, cu fraza, citată deja, despre antisemitism ca aberație. Totuși, Maritain aștepta ceva mult mai clar de la Declarația *Nostra Aetate*: voia cu toate puterile sale o condamnare explicită a antisemitismului care nu a existat decât în parte. A se vedea reacțiile sale puternice comunicate lui Charles Journet cu privire la excluderea verbului *damnat* (condamnă) din Declarație, care în versiunea finală aprobată de Părinții conciliari a schimbat redactarea precedentă în care Conciliul „condamnă și deplânge" antisemitismul, menținând numai verbul „deplânge"[21].

Asupra acestor aspecte filosoful francez regăsește o veche tentativă a sa, parțial eșuată: aceea de a obține de la Pius al XII-lea, după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, o condamnare clară și categorică a antisemitismului. De fapt, și după anul 1945 el a continuat acțiunea sa în diferite moduri, pornind de la condițiile în care s-a aflat, între care aceea de ambasador al Franței

---

[21] Despre această dezbatere, cf. *Regards sur Israël*, *Cahiers Jacques Maritain*, nr. 23, pag. 33-39.

pe lângă Sfântul Scaun, care-i permitea să observe îndeaproape desfășurarea conducerii Bisericii. Ajuns în Vatican, problema ebraică rămâne la cel mai înalt nivel al preocupării sale, după cum rezumă un cercetător al raporturilor dintre Paul al VI-lea și filosof:

> După nenorocirea oribilă care a lovit poporul lui Israel, el [Maritain] ar dori ca Biserica, prin vocea Papei, să-și facă auzit glasul și să condamne solemn antisemitismul. Se deschide în această privință față de Mons. Montini într-o lungă scrisoare din 12 iulie 1946: *un atare act ar avea o importanță extraordinară și pentru a feri sufletele și conștiința creștină de un pericol spiritual mereu amenințător, și pentru a atinge inima multor israeliți, și pentru a pregăti în profunzimile istoriei marea reconciliere pe care Apostolul a vestit-o și la care Biserica nu a încetat niciodată să aspire*. Primind această sugestie după patru zile, papa [Pius al XII-lea] o amână pentru discursul pe care el îl va rosti în fața unui grup de deportați evrei eliberați din lagărele de concentrare în noiembrie 1945 (16 iulie 1946). În august, Maritain poate să observe cu satisfacție, dintr-o alocuțiune adresată unor delegați arabi, în care Pius al XII-lea amintește că a condamnat în trecut *persecuțiile pe care un fanatism antisemit le dezlănțuie împotriva poporului ebraic* (alocuțiune din 3 august 1946). În pofida tuturor eforturilor sale de a sensibiliza Sfântul Scaun prin intermediul Monseniorului Montini (mai ales în momentul Conferinței de la Seelisberg din iulie 1947, despre care-l informează pe acesta din urmă), nu va obține altceva de la papa. *El nu vrea să trateze misterul lui Israel*, notează el, aproape disperat, în jurnalul său după o nouă audiență acordată de Papa unor reprezentanți evrei (9 februarie 1948). În momentul ultimei sale întâlniri cu Montini înainte de a părăsi Roma, acesta îi promite că schimbarea liturgiei din Vinerea Sfântă în care se vorbește despre *perfidia* poporului deicid era în curs (3 iunie 1948). De altfel, modificarea, față de care evreii vor fi foarte sensibili, nu va interveni decât cu Ioan al XXIII-lea[22].

---

[22] Ph. Chenaux, „Paul VI et Maritain”, în *Jacques Maritain et ses contemporains*, 332. Textul scrisorii lui Maritain adresate lui Mons. Montini este acum în *Cahiers Jacques Maritain*, nr. 23, pag. 31-33. Filosoful francez reafirmă „caracterul excepțional de grav, și într-un fel supranatural, al urii al cărei obiect este Israelul din partea antisemitismului căruia Hitler și Rosenberg i-au dat cea mai sălbatică forță”; reia ideea că ura împotriva lui Cristos s-a dezvoltat, înainte de toate, împotriva poporului care i-a dat lumii pe Moise și pe profeți și din care s-a născut după trup Cristos. Înțelege motivele care, în timpul războiului, l-au determinat pe Pius al XII-lea să se abțină „să vorbească direct despre evrei și să atragă în mod direct și solemn atenția Universului cu privire la drama de nedreptate care se desfășura în privința lor”. Dar acum, când nazismul a fost învins și circumstanțele s-au schimbat, Maritain cere ca papa să-și facă auzit glasul. El îi cere lui Pius al XII-lea, prin intermediul Monseniorului Montini, nu numai să condamne antisemitismul, pe care nu-l consideră deloc stins, ci chiar în revenire, ci și să mărturisească compasiunea sa față de poporul lui Israel și să amintească lumii învățătura sfântului Paul și învățăturile credinței cu privire la misterul lui Israel (cf. pag. 31 ș.u.).

În orice caz, Maritain interpretează Conciliul și *Nostra aetate* ca o eliberare: „Astăzi suntem, în sfârșit, total eliberați de ideea de popor-deicid și de ura *creștină* față de poporul evreu. Antisemitismul religios, care mult timp a contaminat creştinătatea, a dispărut în mod categoric" (pag. 280). Pentru autor, iubirea lui Dumnezeu față de Biserică și față de poporul evreu nu sunt două iubiri diferite:

> Este aceeași unică iubire, pentru că în veșnica viziune divină Israelul și Biserica sunt un singur și unic popor al lui Dumnezeu, așa cum se va vedea în timpurile din urmă ale istoriei umane, ziua – nu mai puțin strălucitoare decât o *înviere din morți* – în care ramurile lui Israel, *ramurile naturale*, vor fi din nou altoite pe *propriul măslin*, a cărui rădăcină este sfântă și este ebraică (pag. 287 ș.u.).

Întoarcerea în Palestina, sionismul și statul Israel

1) Cu privire la întoarcerea unei părți din poporul ebraic în Țara Promisă și nașterea statului Israel, Maritain s-a exprimat într-un *Post-scriptum* din anul 1964 la *Misterul lui Israel* și în câteva pagini din *Biserica lui Cristos*, după poziții care citesc acel eveniment ca o reorientare a istoriei[23]. În aceste texte

[23] Cf. pag. 291. Și G. La Pira a perceput aproape în același timp marea noutate, așa încât ea constituie o reorientare în istoria universală, reprezentată de întoarcerea lui Israel în Palestina. Într-o scrisoare adresată călugărițelor de clauzură din anul 1961, primarul de Florența pe atunci afirmă: „Eu rămân mereu *uluit*, cum se spune, atunci când reflectez gânditor asupra misterului istoric cel mai evident de astăzi: întoarcerea lui Israel în Palestina. Este un *semn al timpurilor* de o măreție așa de uriașă încât îi lasă cu adevărat *uluiți* pe toți cei care încearcă să scruteze valoare ei! Ce înseamnă în planul lui Dumnezeu?" (*Lettere alle claustrali*, Vita e Pensiero, Milano 1978, 274).

Pentru La Pira există o conexiune între noua perioadă a Bisericii, care va urma după reintegrarea lui Israel, și noua perioadă a lumii, care va avea loc o dată cu intrarea pământului în pace și în fraternitate. Noua perioadă a Bisericii va fi și noua perioadă a lumii și viceversa: „Iată, Preacuvioasă Maică, sensul ultim – ni se pare! – al evenimentelor din timpurile noastre: adică ele confirmă în fiecare zi, prin atâtea semne, existența acestei *porunci* a lui Dumnezeu, a acestui plan al lui Dumnezeu: acea poruncă și acel plan despre care aproape în mod profetic vorbește Pius al XII-lea (primăvară istorică și vară istorică); pentru care este semn așa de marcat Conciliul al II-lea din Vatican; pentru care sunt semne așa de marcate evenimentele politice, tehnice și științifice (evenimente spațiale) din aceste ultime timpuri și din aceste ultime zile: acea poruncă și acel plan în care este stabilită întocmai intrarea istoriei lumii într-o nouă perioadă (de primăvară) care va avea drept caracteristică esențială eradicarea războiului și transformarea instrumentelor de distrugere în instrumente de edificare (săbiile în pluguri: *Is* 2,1 și urm.). Epoca nouă care va vedea treptat înflorind în harul lui Cristos toate popoarele; care va vedea adică învierea lui Israel (*Rom* 11) și intrarea lui Ismael și a tuturor popoarelor în casa comună a Domnului; care va vedea îmbarcați în barca lui Petru – pentru marea *aventură*

iese în evidență o evaluare pozitivă a mișcării sioniste, prezentă deja în anul 1937: „Chemat probabil să devină într-o zi centrul animator al întregii comunități iudaice risipite, sionismul are în ochii noștri o importanță istorică de prim plan" (pag. 58), și confirmată în anul 1943 într-o intervenție în care sionismul este înțeles în raport cu crearea unui teritoriu de refugiu sau o vatră națională pentru evrei. Dar în aceste două intervenții încă nu apare ideea că sionismul este destinat să ducă la nașterea unui stat ebraic în Palestina[24].

În paginile din *Post-scriptum* și din *Biserica lui Cristos*, atribuirea țării Canaanului poporului ebraic și semnificația statului Israel se evidențiază de acum prin importanță și devin centrale. Afirmația care stă la bază este dreptul deplin al poporului lui Israel la țara Canaanului, drept bazat pe acordarea făcută pentru totdeauna de către Dumnezeu:

> Poporul lui Israel este unicul popor din lume căruia o țară, țara Canaanului, i-a fost dată de adevăratul Dumnezeu, Dumnezeul unic și transcendent, creator al Universului și al neamului omenesc. Și ceea ce Dumnezeu a dat o dată este dat pentru totdeauna[25].

---

istorică a timpului nou – toate popoarele și toate națiunile pământului!" (scrisoare din 30 septembrie 1962, pag. 333).

[24] Cu privire la vatra palestiniană și la sionism, care nu este chemat să dea naștere unui stat politic, intervenția din anul 1943, publicată cu titlul „In the Scales of Justice" (în *United Palestine Appeal Yearbook for 1943*, New York) este explicită: „Eu nu cred că sionismul poate soluționa problemele întregului Israel, nici că el reprezintă sfârșitul diasporei, ci sunt convins că sionismul are o importanță istorică de prim-plan; întoarcerea în Palestina este preludiul eliberării din exil. Sionismul nu este chemat să dea naștere unui stat politic după modelul statelor neamurilor (al căror naționalism, de altfel, nu este o binecuvântare pentru omenire), ci, mai degrabă, să devină într-o zi centrul animator al întregii comunități iudaice risipite. Dar ceea ce contează, mai ales, astăzi este refugiul pe care Palestina poate și trebuie să-l ofere maselor de persecutați care sunt într-o disperare teribilă, împreună cu baza temporală cerută pentru cultura independentă, pentru conștiința și spiritul poporului ebraic. Mai ales din acest punct de vedere trebuie considerate astăzi toate problemele referitoare la vatra palestiniană", *Oeuvres complètes*, XVI, pag. 533.

Dar deja într-o scrisoare din toamna anului 1925 adresată lui P. Hugon, rugat să-i dea lui Pius al XI-lea un raport al lui Maritain despre sionism, se prevede că acesta din urmă „este destinat să triumfe în Palestina", ca mărturie că prosionismul lui Maritain a fost de dată mai veche. Despre aceste aspecte, cf. *Cahiers* nr. 23, citat de mai multe ori, care la pag. 27-33 publică scrisoarea adresată lui P. Hugon și raportul pentru Pius al XI-lea.

[25] Filosoful francez continuă astfel: „Credința creștină consideră, de fapt, că Duhul Sfânt este autorul principal al Scripturii; și oricât de mare s-ar putea considera rolul instrumental jucat în redactarea ei de condiționarea umană – obiceiuri și mentalități dintr-o epocă sau alta – de care se ocupă exegeza și istoria, va rămâne mereu faptul că intenția autorului inspirat de

Destinarea Ţării Promise triburilor lui Israel din partea lui Dumnezeu a fost repetată de mai multe ori: lui Abraham (*Gen* 12,7; 13,15; 15,18; 17,8); lui Isac (*Gen* 26,3); lui Iacob-Israel (*Gen* 28,13; 35,12); lui Moise (*Ex* 6,8). În prima referinţă se citeşte: „Yahve i-a apărut lui Abraham şi a spus: *eu voi da urmaşilor tăi această ţară*" şi *La Bible de Jérusalem* comentează: „Dăruirea Ţării Sfinte". Întorcându-se în Ţara Promisă după două mii de ani, evreii, conform lui Maritain, s-au întors la casa lor, în acea casă promisă de Dumnezeu urmaşilor lui Abraham şi lui Moise, şi pe care astăzi o iau în posesie pentru a continua să existe ca popor unit după *Shoah*, după falimentul regimului ghetoului şi al regimului asimilării.

Atribuirea divină a ţării Canaanului triburilor lui Israel nu face din actualul stat Israel un stat de drept divin? Aceasta a fost obiecţia ridicată de unii, respinsă însă de autor. Un stat teocratico-politic de drept divin a existat într-o vreme, dar s-a terminat definitiv şi fără posibilitate de renaştere în urmă cu două mii de ani, o dată cu distrugerea templului din partea romanilor şi diaspora. Maritain distinge între dreptul asupra ţării Canaanului, acordat de Dumnezeu poporului ebraic, şi statul Israel: acesta din urmă este un stat ca oricare altul, adică o entitate temporală şi seculară, supusă dreptului internaţional, în aşa fel încât apartenenţa spirituală la poporul pe care Dumnezeul lui Abraham şi al lui Moise şi l-a rezervat se deosebeşte în mod explicit de apartenenţa temporală la un popor care formează un anumit stat[26].

Cu naşterea statului Israel, intră într-o fază nouă situaţia lui Israel în lume: este bipolară sau diferenţiată între diaspora în mijlocul naţiunilor, pe de o parte, şi, pe de altă parte, unitatea *politică* a poporului israelian, care ar trebui să înceapă să împlinească în timp speranţa lui Israel. Or, dacă evreilor din diaspora trebuie să li se recunoască egalitatea absolută în drepturi şi oportunităţi

---

Duhul Sfânt nu pare îndoielnică: Creatorul cerului şi al pământului a dăruit evreilor Ţara Promisă cu un decret liber al voinţei sale" (pag. 243 ş.u.).

[26] „Temporal şi secular, statul Israel este stat în linie de principiu şi de drept; nu va fi cu adevărat stat, de fapt, decât atunci când va reuşi să se elibereze de presiunile teocratice exercitate de o minoritate numită *ortodoxă*, care, în loc să lucreze pe planul religios la redescoperirea valorilor veşnice fără de care nici o funcţie sau misiune spirituală nu poate fi concepută, se încăpăţânează în a voi să impună, pe planul politic, un oarecare simulacru de stat sacral..." (pag. 246 ş.u.) „Statul Israel, ca stat, nu este decât un stat ca şi celelalte", deşi existenţa lui este considerată de Maritain drept ceva just şi necesar (cf. pag. 284). Un document oficial al Sfântului Scaun în acest sens (*Evrei şi ebraism în Biserica Catolică*, document al Secretariatului pentru unirea creştinilor din 24 iunie 1985) se exprimă în următorii termeni: „În ceea ce priveşte existenţa statului Israel şi alegerile sale politice, ele trebuie văzute într-o optică ce nu este în sine religioasă, ci una care face referinţă la principiile comune ale dreptului internaţional".

în statele unde trăiesc ca membri, ei trebuie să mențină identitatea lor spirituală de evrei membri ai poporului lui Dumnezeu. Asta înseamnă că filosoful istoriei trebuie să ia în considerare o dublă tensiune în istorie, cu sens foarte diferit: cea tragică, dintre Israel și lume, și cea nouă și fraternă, dintre statul ebraic din Țara Sfântă și populația ebraică din diaspora. Adică o dată cu nașterea statului Israel se formează o anumită disjuncție între comunitatea iudaică spirituală – răspândită în toată lumea – și comunitatea iudaică temporală concentrată într-un stat, în timp ce în Ierusalimul unul și dublu (Ierusalim cap al poporului lui Dumnezeu și Ierusalim cap al națiunii ebraice) se concentrează speranța întregului Israel: „Apartenența spirituală la poporul pe care Dumnezeul lui Abraham și al lui Moise și l-a rezervat apare ca diferențiată în mod explicit de apartenența temporală la un popor care ocupă un teritoriu și formează un anumit stat” (pag. 249). Acest stat, analog cu schema statului democratic, secular sau profan, dar autentic creștin în inspirație, ar trebui să se caracterizeze ca democratic, secular sau profan, dar autentic ebraic în inspirație.

Semnificația cea mai importantă a disjuncției despre care s-a vorbit ar trebui găsită în posibila dezvoltare a unei crize religioase în conștiința Israelului, spre o definire nu etnică, ci pur spirituală și universală a Israelului lui Dumnezeu. În acest proces se poate gândi că se va schimba treptat atitudinea față de Isus, mai ales prin comportamente practice decât prin doctrine, în așa fel încât poporul lui Israel, mai mult prin ce va face decât prin ce va crede, va ajunge să reconsidere și să devină tributar evangheliei (cf. pag. 250).

2) Poziția lui Maritain cu privire la încredințarea perpetuă a țării Canaanului poporului ebraic și cu privire la raporturile dintre statul Israel și palestinieni a ridicat diferite obiecții și critici, în afară de cea care se referă la „dreptul divin”. Maritain a scris acest capitol în anul 1964. Trebuie ținut cont de dată și de faptul că autorul nu a intenționat să fixeze nici o graniță specifică pentru statul Israel. Cardinalul Journet, prieten dintotdeauna, i-a adresat lui Maritain o scrisoare exprimându-și diferite perplexități (22 octombrie 1965), la care acesta a răspuns după două zile cu un text în care precizează și reafirmă pozițiile sale, între care teza că acea cucerire a părților din Palestina din partea evreilor a avut loc împotriva englezilor, „nu împotriva popoarelor vecine, care în toată această chestiune se comportă ca *agresori*, împotriva cărora se apără o comunitate mică de refugiați pe o fâșie foarte mică de teritoriu” (*Cahiers* n. 23, pag. 38).

După un an, Journet publică în *Nova et vetera* (octobre-décembre 1966, deci după încheierea Conciliului, pag. 309-315) o notă intitulată *L'Etat israélien et les destinées d'Israël*, în care reia câteva nedumeriri în privința întoarcerii ebraice în țara strămoșilor.

> El nu s-a întors acolo fără violență. Violență nemaiauzită, de nedescris, *îndurată* mai întâi de el… Violență – desigur, fără proporții cu precedenta – pe care *o vor îndura și alții* din partea lui… Până la urmă, dacă era drept ca acest popor fără țară [ebraic] să primească o țară, și chiar țara *sa*, ar fi fost corect și nu mai puțin drept ca arabii, musulmani sau creștini, alungați din casele lor, să fie și ei respectați în drepturile lor umane, și nu numai indemnizați, ci consultați cu privire la oportunitatea tranzacției (pag. 325).

Deși se deosebește de prietenul său, Journet nu ajunge să susțină în mod explicit necesitatea unui stat palestinian.

Maritain nu-și va schimba pozițiile. Reluând tema în *Biserica lui Cristos*, dedică o „Digresiune cu privire la statul Israel" și la problema arabo-palestiniană (aprilie 1970), în care nu se face aluzie la posibilitatea nașterii unui stat palestinian care să fie alături de cel ebraic. Tratând despre drepturile palestinienilor, autorul cere ca statul Israel să respecte drepturile populației arabe existente în teritoriul său și să se recunoască „o compensație care să remedieze, în cel mai bun mod posibil, daunele suferite de ei, desigur, nu datorită unei agresiuni nedrepte, ci prin instalarea legitimă a unei noi unități naționale și politice în partea de teritoriu pe care până atunci palestinienii erau singurii care o populau" (pag. 283, nota). Compensație pe care, pentru Maritain, ar fi trebuit s-o asigure marile puteri. În aceste acorduri se încheie poziția lui Maritain cu privire la statul Israel și arabi, după șase ani de la Războiul de șase zile (1967) și de la noile suferințe apărute în regiune, ale căror victime au fost ambele părți și, probabil, în special populațiile palestiniene.

Merită de menționat că aproximativ în aceleași luni, mai exact în august 1970, în fața aceleiași probleme, G. La Pira merge pe o cale diferită. El scrie două scrisori, asemănătoare prin conținut, lui Yasser Arafat președinte al OLP, și lui Abba Eban, ministru de Externe al Israelului. Scrisorile sugerează ambelor părți „teza triunghiulară", adică necesitatea unei tratative triunghiulare între statul Israel, statul palestinian, statele arabe. Citarea celui de-al doilea, pe atunci inexistent nici măcar în forma în devenire a Autorității Naționale Palestiniene, arată că pentru La Pira un stat palestinian trebuia să fie punctul de sosire al înțelegerii triunghiulare, care cât privește aria geopolitică a Palestinei

ar fi trebuit să ducă la cele două fețe istorice și politice ale Palestinei lui Israel (statul ebraic) și Palestinei lui Ismael (statul palestinian)[27].

Sensul unei cercetări

1) Cu privire la problema Israelului, pare să fie valabilă legea generală că nu este ușor pentru nimeni să vorbească despre ea, deoarece în ea este implicată în maniera cea mai intrinsecă planul lui Dumnezeu cu privire la istoria mântuirii. În același mod cu patriarhul Iacob după lupta cu îngerul, orice discurs despre Israel este șchiop și neterminat: nu atât exprimarea este misterioasă, cât, mai ales, obiectul. De aici nu rezultă numai un apel la modestie, cât, mai ales, o invitație de a încerca înțelegerea ei cu instrumentele corespunzătoare: credința, rugăciunea, meditarea Cuvântului.

2) În pofida atacului persistent, în special din partea dreptei teologice și politice, în fața căreia au fost expuse pozițiile lui Maritain cu privire la Israel[28], diferite elemente ne fac să considerăm că meditația sa a fost decisivă pentru conștiința creștină din secolul nostru și pentru reînnoirea Bisericii în privința realității ebraice și a misterului lui Israel[29]. Unul dintre rezultatele cele mai însemnate ale elaborării sale se află în referința la solidaritatea originară dintre iudaism și creștinism, a cărei percepție a devenit în el progresiv mai intensă[30].

---

[27] Am publicat cele două scrisori în lucrarea mea *Profili del Novecento. Incontri con Bobbio, Del Noce, Lazzati, La Pira, Maritain, Sturzo, Effatà*, Cantalupa, 2007, 72-77.

[28] Câteva informații scurte în acest sens se găsesc în introducerea mea la J. MARITAIN, *Ragione e ragioni*, Vita e Pensiero, Milano 1982.

[29] Cf., de exemplu, M. DUBOIS, „J. Maritain și misterul lui Israel", în V. POSSENTI, ed., *Jacques Maritain oggi*, Vita e Pensiero, Milano 1983, 440-455. De asemenea, mărturia lui G. Dossetti, care, aderând la Rezistență, citește în anul 1943 lucrarea „Antisemitismul imposibil", publicată în volumul *Questions de conscience* (DDB, Paris 1938), considerându-se de atunci dator lui Maritain pentru lectura problemei ebraice.

[30] În timp ce interpretarea lui Israel pentru istoria temporală pare sistematizată complet deja în anul 1937, se pot vedea retușări și aprofundări cu privire la semnificația religioasă a lui Israel, care apar în ideea celor două popoare ale lui Dumnezeu înfrățite și reunite de persecuții comune și de dureri comune (cf. pag. 295 ș.u.). Și meditația devine mai intensă la lumina regulii de a nu separa niciodată misterul lui Israel de misterul Bisericii, pentru că într-un viitor închis în sânul lui Dumnezeu cele două popoare ale sale vor forma un singur popor.

Într-un scurt text din anul 1921, „A propos de la question juive" (comunicare la „Semaine des Ecrivains Catholiques", publicată apoi cu completări și actualizări în anul 1926 și acum culeasă în *Oeuvres complètes*, II, 1196-1203, dar neintrodusă în *Le mystère d'Israël*), Maritain distingea două aspecte – unul politico-social și unul spiritual-teologic – ale chestiunii ebraice, propunând o evaluare în ansamblu severă a celui dintâi, din cauza prezenței spiritului ebraic în cea mai mare parte a mișcărilor revoluționare din epoca modernă, în care se exercită o

Și ce înseamnă a spune asta, dacă nu faptul că e nevoie de un nou raport între evrei și creștini, în care fiecare să reconsidere mai profund propriile rădăcini, demnitatea proprie și a celuilalt, ca și faptul că în mod verosimil evreii și creștinii va trebui să țină piept la dureri comune și la adversari comuni?[31]

Valoarea permanentă a operei *Misterul lui Israel* se află în tentativa – susținută de aprofundarea teologică, de un *esprit de finesse* al iubirii și al inimii și de o voință de participare totală și „carnală" la problema ebraică – de a schița o teologie creștină a ebraismului, care a lipsit multă vreme în Biserică. Presupunând că într-o zi antisemitismul va dispărea, nu va dispărea enigma supranaturală și temporală a lui Israel, întrebările pe care ea le ridică referitor la istoria temporală (filosofia istoriei) și la istoria mântuirii (teologia istoriei). Ca discurs creștin despre ebraism, volumul ar putea fi pus în dialog în mod util cu discursul ebraic despre ebraism al lui Buber, Rosenzweig, Strauss etc. Într-adevăr, nu este marginală atenția provocată de meditația lui Maritain despre Israel în ambientul ebraic. Despre el a spus Tullia Zevi, ex-președinte al Uniunii Comunităților Ebraice Italiene:

> Recitind scrierile adunate în volumul *Le mystère d'Israël*, mă gândeam că cele mai inteligente cuvinte, cele mai profunde motive pentru a înțelege și a iubi Israelul îi aparțin lui Maritain. Mă gândeam că definiția Israelului ca plămadă între națiunile lumii, care apare constant în paginile lui Maritain, este asemănătoare cu imaginea de maestru de viață, de credință și de gândire pe care o avem despre el printre creștinii din lume. Viziunea lui este însă viziunea regenerată a raporturilor dintre

---

voință de distrugere. În timp ce filosoful francez exprimă convingerea că nu se poate aștepta o alipire reală a evreilor de binele comun al civilizației occidentale și creștine, cere și să se reflecteze fără ură asupra problemei ebraice, evitând fie dezlănțuirea pasiunilor populare, fie a vedea în evrei singura cauză a relelor prezente, ca și cum infidelitățile foarte grave ale creștinilor nu ar exista. Deja se observă în germene principiul hermeneutic, reluat, dezvoltat și perfecționat în anul 1937, că se mută de pe planul supranatural pe cel temporal, acționând ca ferment de activare și de revoluționare.

Cât privește aspectul spiritual-teologic, este explicită recurgerea la sfântul Paul și memento că creștinii sunt altoiți pe un trunchi ebraic, cel al profeților, al Fecioarei, al apostolilor, al lui Isus: „Cu cât problema ebraică devine mai acută, cu atât e mai necesar ca maniera cu care tratăm această problemă să fie proporțională cu drama divină pe care o evocă" (pag. 1199).

[31] „Este necesar ca creștinii să înțeleagă într-adevăr că Dumnezeu nu i-a respins, ci continuă mereu să-i iubească pe fiii lui Israel, și că *iubirea sa* a permis această lungă pătimire; și este necesar ca evreii să înțeleagă într-adevăr că nu voința de putere, ci *caritatea lui Cristos* animă eforturile Bisericii față de oameni" (pag. 292).

creștinism și ebraism care au animat faptele și zilele lui Ioan al XXIII-lea și Paul al VI-lea și e transferată în documentul conciliar *Nostra aetate*[32].

3) Din cele trei puncte ale meditației lui Maritain despre Israel, adică semnificația teologică a misterului lui Israel, chestiunea antisemitismului, căutarea unui raport mai bun între creștini și evrei, cele care sunt în curs de soluționare sunt ultimele două puncte. Lupta gânditorului francez împotriva antisemitismului și pentru un dialog creștino-ebraic a fost încoronată de succese, deși în aceste domenii totul trebuie luat de la capăt. Au fost făcuți mulți pași înainte în reforma învățăturii creștine cu privire la Israel, așa cum îi ceruse, printre mulți alții, Jules Isaac lui Ioan al XXIII-lea în anul 1960 și cum ceruse mai înainte Conferința internațională împotriva antisemitismului de la Seelisberg (1947), cu cele zece puncte ale sale. Lunga fază a teologiei creștine anti-iudaice nu poate să fie depășită în numai patruzeci de ani de la *Nostra aetate*, care pare să constituie începutul unui nou început. Va fi de datoria creștinilor „să cunoască mai bine componentele fundamentale ale tradiției religioase ebraice și să învețe caracteristicile esențiale cu care evreii se definesc în realitatea lor religioasă trăită" („Orientări și sugestii pentru aplicarea declarației conciliare *Nostra Aetate*, nr. 4") și să termine definitiv cu antisemitismul motivat religios sau teologic.

Mai puțin ordonată apare situația, zbuciumată și urgentă, a unei înțelegeri creștine a ebraismului care să fie primită de evrei și a unei înțelegeri ebraice a creștinismului care să fie acceptabilă pentru creștini, în timp ce apar temeri ebraice față de o eventuală revenire a unor forme de prozelitism din partea creștină. Pentru a fi completă, prietenia ebraico-creștină are nevoie ca, așa cum creștinii sunt îndemnați să reînnoiască și să aprofundeze meditația lor despre Israel, tot așa, evreii să se întrebe care este sensul creștinismului. Care este înțelegerea ebraică a creștinismului? Cel mai bun răspuns nu poate să provină decât de la poporul lui Jahve mergând pe urmele unei înțelegeri religioase despre sine însuși, la lumina Cuvântului lui Dumnezeu. Nu aș crede că există o soluție iluministă sau „liberală" la problema pluralismului religios, și cu atât mai puțin la misterul lui Israel și la misterul Bisericii: ele nu pot să fie secularizate și puse pe același plan al altor credințe religioase, dându-le tuturor în linie de principiu valoare egală și demnitate egală, ci înțelese la o profunzime

[32] Intervenție la întâlnirea „La 50 de ani de la legislația rasistă italiană – Contribuția lui Jacques Maritain la lupta împotriva antisemitismului", promovată de Institutul Italian Maritain, Ancona, 5 aprilie 1990, apoi în G. Galeazzi, ed., *I cattolici e la lotta all'antisemitismo*, Massimo, Milano 1992, 17.

tot mai mare sub impulsul lui Dumnezeu. Astăzi, ebraismul și creștinismul nu ar trebui să-l invite pe om să se descopere ca ființă teomorfă, să intre într-o sferă mai înaltă de viață, înțelegând acele *magnalia Dei*, pentru a contrasta declinul conștiinței religioase din Occident, din care provin nihilismul european și tentativa de a da un sens istoriei într-o lume fără Dumnezeu?

4) În dialogul creştino-ebraic, chestiunea mântuirii evreilor și a neamurilor trebuie să fie pusă din nou. Îndrăznim să punem câteva întrebări adresate alternativ Israelului și Bisericii. Dacă Israelul *este* (nu: a fost) în alianță cu Dumnezeu conform Vechiului Legământ care nu a dispărut, ce trebuie gândit din punct de vedere ebraic despre Noul Legământ? Recunoașterea creştină a existenței unei alianțe care n-a fost revocată niciodată este un pas necesar, care însă nu încheie problema semnificației Noului Legământ și a raporturilor dintre cele două legăminte. Ce rol mântuitor are pentru evrei pătimirea lui Cristos? Mântuiți prin *Tora* sau prin Cruce?

Apoi: creştinii se limitează să înțeleagă rolul ebraic numai ca acela de martori și transmițători inconștienți ai unei alianțe care-i depășește și-i marginalizează? Ca purtători ai unui dar care a trecut la alții și asupra căruia vor fi în sfârșit chemați de Dumnezeu să conveargă? Cum să exprimăm înțelegerea pe care o are revelația neotestamentară despre sine fără să sune a ofensă față de celălalt? Și cum să conciliem teza unicității lui Cristos pentru mântuire și pe cea a permanenței vechii alianțe ebraice? Poate să fie concepută mântuirea în manieră necristologică? Misiunea *ad gentes* care îndrumă Biserica spre toți se referă și la evrei, sau ei sunt deja într-o alianță mântuitoare cu Dumnezeu?

Asupra acestor întrebări mari și dificile Conciliul nu s-a oprit. *Nostra aetate* nu vorbește despre religia ebraică, ci despre poporul ebraic, despre Israel, desigur, citând capitolele lui Paul din *Scrisoarea către Romani*, motiv pentru care evreii nu sunt respinși și promisiunile lui Dumnezeu sunt fără părere de rău.

O dată cu începutul soluționării problemei antisemitismului și anti-iudaismului creştin, poate că vor ieși în evidență cu intensitate nouă semnificația religioasă și misterul legăturii dintre poporul Sinagogii și poporul Bisericii.

(traducere de Pr. dr. Mihai Patrașcu)